

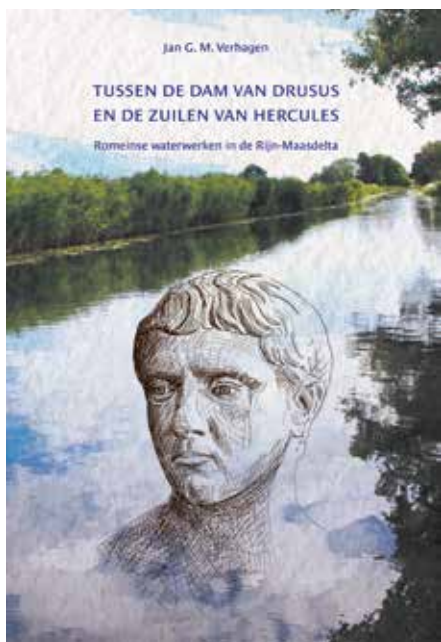
Uit antieke bronnen weten we dat de Romeinse veldheer Drusus rond 12 voor Christus een kanaal heeft laten graven ten noorden van de Rijn. De bedoeling was om deze rivier in verbinding te brengen met het Flevomeer, de voorloper van de Zuiderzee en het huidige IJsselmeer. Tevens heeft hij bij de splitsing van de Waal en de Rijn een dam laten leggen die het water van de Rijn op peil moest houden. Van beide waterwerken is tot nu toe geen spoor gevonden. De zoektocht naar zowel de dam als het kanaal vult een groot deel van het archeologische proefschrift van Jan Verhagen dat is uitgegeven onder de titel *Van de dam van Drusus tot de Zuilen van Hercules*. Wat de Zuilen van Hercules (door Tacitus vermeld aan de Friese kust) hiermee te maken hebben, wordt uitgelegd aan het begin van het boek. Verder spelen ze nauwelijks een rol in deze dissertatie.

De ondertitel *Romeinse waterwerken in de Rijn-Maasdelta* is misschien wat saaier, maar geeft wel beter aan wat het eigenlijke onderwerp is. Dit thema wordt uitgewerkt in drie deelonderwerpen: de dam van Drusus, het kanaal van Drusus en transportnetwerken. Het onderzoek naar de dam wordt als eerste behandeld. Dit waterwerk was aangelegd op het splitsingspunt tussen de Rijn en de Waal. Dat lag in de Romeinse tijd bij Lobith en dus een stuk verder stroomopwaarts dan tegenwoordig. In de buurt van die dam lag het Romeinse fort Carvium waarvan mogelijke restanten zijn aangetroffen in De Bijland, een recreatieplas die is ontstaan door een zand- en grindafgraving. Verhagen is zelf betrokken geweest bij het onderzoek naar de bodem van die plas en heeft in het midden daarvan de plek gelokaliseerd waar de resten van het fort zich zouden bevinden. De auteur weet aannemelijk te maken dat de Waal zich door meandervorming naar het noordoosten heeft verplaatst, waardoor het fort een of meer keren is verspoeld. Eén van zijn conclusies is dat de dam ten oosten of ten zuiden van het verdwenen Carvium zou hebben gelegen. Er zou ofwel sprake zijn van een stroomopwaarts wijzende strekdam, ofwel van een dam met een bijbehorende brug die over de hele breedte van de Waal zou zijn gelegd.

Ook de speurtocht naar het kanaal van Drusus, het volgende deelonderwerp, heeft enigszins een uitkomst opgeleverd. Eerst komen verschillende theorieën over de ligging van het kanaal aan bod, waarna de auteur tot de slotsom komt dat de Utrechtse Vecht de meest waarschijnlijke kandidaat is om als een verre nazaat van Drusus' waterwerk te gelden. Intuïtief is hier al veel voor te zeggen: op de kaart lijkt de Vecht inderdaad de meest voor de hand liggende route om van de Rijn naar het Flevomeer te varen. Drusus zou

slechts enkele meertjes met korte kanalen hoeven te verbinden om de doorvaart mogelijk te maken. Nadat de gegraven waterloop niet meer werd onderhouden, zou deze zijn gaan meanderen en is de Vecht ontstaan als een uitbraak van de min of meer parallel lopende Angstel. Een aanwijzing dat de Vecht uit de Romeinse tijd dateert en niet ouder is, is het voorkomen van alleen Romeinse voorwerpen bij de Vecht, terwijl bij de Angstel zowel prehistorische als Romeinse sporen zijn gevonden. Grondboringen bij een geselecteerd deel van de Vecht hebben uitgewezen dat de meanders zich hier hebben gevormd vanuit een oorspronkelijk rechte watergang. Verhagen geeft toe dat dit geen harde bewijzen zijn dat hier het kanaal van Drusus lag, maar het onderzoek heeft dit wel waarschijnlijker gemaakt.

Het derde deelonderwerp betreft de raakvlakken tussen de transportnetwerken over water en over land. Voor het grootste deel gaat het hier echter over iets anders, namelijk de identificatie van de verschillende nederzettingen langs de Neder-Germaanse limes, een onderwerp waarover Verhagen al eerder artikelen publiceerde. Voor de waterstaatsgeschiedenis is dit slechts zijdelings van betekenis. Toch is zijn behandeling van dit thema interessant genoeg: door

vanuit een bepaalde methode twee Romeinse 'reisgidsen', de Peutingerkaart en het *Itinerarium Antonini*, met elkaar te vergelijken, worden nieuwe locaties gevonden bij plaatsnamen die we vanouds uit deze bronnen kennen. De namen *Levefanum* en *Castra Herculis*, bijvoorbeeld, worden door Verhagen toegewezen aan de huidige plaatsen Elst en Nijmegen-Oost. Deze nieuwe identificaties wijken af van de tot nu toe gebruikelijke, maar zijn volkomen plausibel en worden hier en daar al overgenomen. Wie voortaan over de forten langs de *limes* wil schrijven, zal moeten bedenken (en beargumenteren) welke visie hij of zij wil volgen, de traditionele of die van Verhagen.

Ten slotte volgt de synthese. Zo wordt dit hoofdstuk althans genoemd en dat roept bepaalde verwachtingen op. De drie deelonderwerpen geven het boek een duidelijke hoofdstructuur en in een synthese zouden de drie deelonderwerpen kunnen worden geïntegreerd in het bredere kader van de Romeinse waterwerken in de Rijn-Maasdelta. Er is echter gekozen voor een meer hybride aanpak die rommelig aandoet. Enerzijds worden verschillende thema's nog eens besproken en uitgediept, anderzijds wordt hier een lijst met onderzoeksvragen van antwoorden voorzien. Zo'n lijst is heel gebruikelijk bij archeologische rapporten waarin de onderzoeker zich moet verantwoorden tegenover de opdrachtgever. Het risico van deze werkwijze is dat er slechts losse onderzoeksresultaten worden gepresenteerd en de samenhang niet duidelijk wordt. Deze benadering is ook toegepast in het hoofdstuk over de dam en heeft daar niet gunstig gewerkt. Verder zouden de aanbevelingen voor toekomstig onderzoek, die natuurlijk heel nuttig zijn, beter niet zijn opgenomen in de synthese, maar in een apart hoofdstuk.

Een andere aanmerking betreft de hypothese van een brug of andersoortige oversteekplaats bij *Carvium*. De auteur zou het zichzelf minder moeilijk hebben gemaakt wanneer hij dit idee had laten vallen. Het gaat wat ver om hier gedetailleerd op in te gaan, maar de hierboven genoemde Romeinse 'reisgidsen' lijken het bestaan van een dergelijke oversteekplaats eerder te ontkennen dan te bevestigen.

Deze kritische opmerkingen doen niet af aan het feit dat het proefschrift van Verhagen een belangwekkende studie is die terecht voor een groter publiek toegankelijk is gemaakt. Over het algemeen is het boek duidelijk geschreven en het geeft veel informatie over archeologische methoden en technieken. Het boek biedt tal van nieuwe inzichten, en niet alleen voor archeologen of lezers die geïnteresseerd zijn in archeologie. Ook op het gebied van de waterstaatsgeschiedenis valt hier veel te halen. Zo bleek de gecompliceerde ontwikkeling van de Rijn en Waal bij de apex, het splitsingspunt, voor mij een openbaring. En het onderzoek naar de *limes* is beslist een knappe exercitie die tot grensverleggende resultaten heeft geleid.

Ad van Bommel e.a. (red.), *De dam bij Wijk en het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen*. Hilversum: Verloren 2022, 256 pp., ISBN 9789464550191, hb.

MAURITS W.
ERTSEN

Naar aanleiding van het gegeven dat het vorig jaar negenhonderd jaar geleden was dat in 1122 een besluit werd genomen om de (Kromme) Rijn bij Wijk bij Duurstede af te dammen, verscheen in 2022 een fraai geïllustreerd en informatief boek over het Kromme Rijngebied. Weliswaar noemt de titel ook de dam zelf, maar ik vind het wel ironisch dat in het boek de dam zelf nauwelijks aan bod komt. Het is duidelijk dat de dam de Lekdijk van Amerongen naar Vreeswijk sloot. Hierdoor werd het (nog nadrukkelijker) mogelijk om het land, wat nu geen Rijnwater meer kreeg, te ontginnen. Het interessante van het boek als geheel is dat het de continuïteit van menselijke ingrepen in het landschap gedetailleerd en overtuigend presenteert.

Zo kan de dam weliswaar als een tamelijk forse ingreep worden gezien, maar laat Kim Cohen in het eerste hoofdstuk zien dat de Kromme Rijn al niet meer zo veel afvoer had. Een dam bouwen was wellicht niet heel lastig meer. We lezen in het hoofdstuk van Jan van Doesburg en Jan Huiting hoe het gebied werd beheerd en gebruikt omstreeks het